

vania, spôsob kódovania, kódovacia kniha), ktoré tvorí vstupnú bránu do analýzy kvalitatívnych dát.

Prekvapujúco je finálna kapitola venovaná historickému vývoju poznávacích prostriedkov spoločenských vied, avšak je to možné pokladať za zámer autorov, aby neodradili čitateľa hneď na začiatku knihy.

V závere po prečítaní tejto učebnice mi ostáva konštatovať, že publikácia aspiruje na základnú literatúru metodológie výskumu v mnohých spoločenských odboroch a je cenným prínosom v českom aj slovenskom prostredí.

*Lucia Kočišová
Ústav experimentálnej psychológie
Centrum spoločenských
a psychologických vied, v. v. i.
Slovenská akadémia vied, Bratislava*

Leon Festinger, Henry Riecken, Stanley Schachter: *Když se proroctví nesplní: studie skupiny, která předpověděla konec světa*

Praha, Portál 2021, 294 s.

Nakladatelství Portál uvedlo na český knižní trh překlad kultovní knihy slavného amerického sociálního psychologa Leona Festingera. Kniha zprostředkovává místy až intimní sondou do života mileniálního ufologického hnutí Hledačů (v originále „The Seekers“), kteří očekávali „konec světa“ k datu 21. 12. 1954. Popis dynamiky celého společenství v posledních týdnech před předpovězeným „koncem světa“ je pak zasazen do teoretického rámce, který se snaží uchopit a systematizovat reakci skupiny na mileniální zklamání – tedy na fakt, že se k tomuto datu nic nestalo.

První kapitola je věnována pracovním teoriím, které se na historických příkladech snaží načrtnout vysvětlení, proč koncem světa nic nekončí, proč se po nenaplněném mileniálním očekávání mileniální společenství nerozpadne (Festingerův tým tento jev vysvětluje teorií kognitivní diso-

nance), co více, proč se mileniální skupiny začnou snažit po nevydařené předpovědi dokonce získávat nové členy (teorie zvýšené proselytizace).

Většina knihy je pak věnována detailnímu popisu celého hnutí před tímto „koncem světa“, a to z pozoruhodného drobného – poslední dny jsou líčeny téměř minutu po minutě, jelikož se badatelskému týmu podařilo do hnutí velmi efektivně infiltrovat. Celkem pět pozorovatelů proniklo několik týdnů před očekávaným kataklyzmatem do hnutí přes jeho dva klíčové členy – charismatickou vůdkyni celého hnutí Marian Keech a její „pravou ruku“ dr. Thomase Armstronga, a to v obou městech, kde se hnutí vyskytovalo.

Vzhledem k projevené míře důvěry, kterou pozorovatelé od členů skupiny požívali, předkládá kniha čtenáři v pěti klíčových kapitolách podrobný souhrn událostí od počátků Marianiny komunikace s mimozemšťany skrze metodu automatického psaní, která spadá do období před rokem 1950 (kap. 2) přes první zneklidňující zprávy o „konci světa“ v létě 1954 (kap. 3) až po poslední dramatické události prosincových dní (kap. 4), během nichž napětí a mileniální očekávání gradovaly (kap. 5), aby byly vzápětí vystřídány velkým zklamáním (kap. 6). Celým textem místy prosvítá až strhující dynamika celé skupiny, čtenáři je odhalena její vnitřní rozrůzněnost, mocenské tlaky i nesamozřejmost, procesualnost a nestálost klíčových prvků symbolického systému, se kterými společenství pracovalo. Čtenář také může v detailu sledovat a pochopit proměnlivost členské základny a motivace jednotlivých členů, strategie jednání v procesu mileniálního očekávání, potvrzování a zpracovávání nejistoty a improvizace, pochopení bolestně vnímaného odpadlictví, snahu najít řešení krize způsobené nenaplněným proroctvím atd.

Poslední dvě kapitoly shrnují následné osudy členů mileniálního společenství a krátce se vrací k teorii zvýšené proselytizace. Knihu uzavírá metodologický dově-

tek, ve kterém Festingerův tým reflektuje svou pozici v terénu. Český překlad pak nabízí i stručný doslov předního odborníka na milenialismus Zdeňka Vojtíška.

Vojtíšek v doslovu také pregnantně shrnuje důvody, kvůli kterým se tato kniha stala slavnou: za prvé je tato kniha diskutována metodologicky – pro svou metodu zúčastněného pozorování –, za druhé stála u zrodu teorií zvýšené proselytizace a přidruženě i mnohem slavnější Festingerovy teorie kognitivní disonance a za třetí se jedná o průkopnické dílo nového odvětví akademického bádání – studia mileniálních zklamání.

Jako jiná pionýrská díla i tato kniha vzbudila četné kontroverze a v průběhu rozvíjení dalšího badatelského poznání byla mnohokrát revidována. V první řadě se oko kritiků obracelo k metodě celého výzkumu – z dnešního pohledu dalece překračující etické hranice nastavené mj. Americkou antropologickou asociací. Celý výzkum byl od počátku skrytý, a tedy nikdo z mileniálního společenství netušil, že je nedobrovolnou součástí výzkumu. Navíc badatelé tento svůj výzkumný terén velmi ovlivňovali, ať co do počtu – počet výzkumníků v jednu chvíli stoupl ve skupině až na jednu čtvrtinu! –, tak do eskalace dynamiky ve skupině (A. B. van Fossen. „How Do Movements Survive Failures of Prophecy?“ Pp. 193–212 in L. Kreisberg, B. Misztal, J. Mucha (eds.). *Research in Social Movements, Conflict, and Change: A Research Annual*. Greenwich: JAI Press 1988). Z této perspektivy jsou nejzávažnějšími případy (1) entrée badatelky, která se u Marian Keech uvedla prosbou o výklad smyšleného snu, který ovšem přesně odpovídal Marianinu prorockví a byl tedy skupinou nadšeně přijat jakožto „objektivní“ důkaz pravdivosti prorockví (s. 273–274), a (2) nepřiměřená konfrontace krátce po nenaplněném mileniálním očekávání: „Badatelé nutili [...] zejména paní Keechovou, aby se vyrovnali se skutečností, že [...] se nic nestalo.“ (s. 191)

Takto pojaté experimenty byly samozřejmě ještě v padesátých letech možné i relativně četné (srov. H. Jeřábek. *Slavné sociologické výzkumy (1899–1949)*. Praha: Sociologické nakladatelství /SLON/ 2014) a nelze je proto beze zbytku hodnotit perspektivou dnešních standardů, avšak celý tón, ve kterém se o skupině referuje, zůstává jak zarážející, tak ilustrativní zároveň a kontrastuje s jinak velmi důvěrnou povahou získaných dat. Autoři o společenství rozhodně nepíší s přetékající empatií, ale ani s obyčejným respektem. O prorocktvích, která Marian Keech dostávala, se hovoří bez skrupulí jako o „výmyslech“ (s. 225 a s. 280) nebo o „vrtoších“ (s. 283), členové hnutí jsou hodnoceni jako „oběti ideologie“ (s. 103), velmi pochopitelné lidské důvody týkající se snahy obhájit se před palbou nechtěné mediální pozornosti, která se Hledačům dostala, jsou pokládány za bizarní jednání (s. 210) atd. Po této stránce tedy kniha zůstává mementem toho, jak se terénní výzkum provádět nemá.

Co se teoretického dopadu týče, hlavní teze celé knihy se ukázala časem jako neplatná. Festingerův tým se domníval, že pokud nastanou určité podmínky (existuje přesvědčení, kterému jeho zastánci projevují oddanost, nastane zpochybnění, které je ovšem vyváжено společenskou oporou), pak dojde k paradoxnímu jevu, kdy členové mileniálního hnutí, které právě prodělalo zklamání, výrazně zvýší snahy o proselytizaci. Tato strategie je ovšem spíše výjimečná, jak ukazuje na srovnávací studii např. L. Dawson („When Prophecy Fails and Faith Persist: A Theoretical Overview.“ *Nova Religio*, 1999, 3: 60–82), a i v samotné knize není přesvědčivě obhájena (Z. Vojtíšek. „Doslov.“ Pp. 289–284 in L. Festinger, H. Riecken, S. Schachter. *Když se prorockví nesplní: studie skupiny, která předpověděla konec světa*. Praha: Portál, 2021). Badatelé A. Hadryck a M. Braden („Prophecy Fails Again: A Report of Failure to Replicate.“ *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1962, 65: 136–141) argumentují, že k strate-

gii proselytizace se Hledači uchýlili pod enormním mediálním tlakem, kterému byli minimálně od 17. prosince vystaveni, což ale Festingerův tým nezohlednil (srov. van Fossen 1988). Jak se později ukázalo, mnohem důležitější roli než samotné přesvědčení o konci světa hraje v další životaschopnosti skupiny její vnitřní provázanost (R. Singelenberg. „‘It Separated the Wheat from the Chaff’: The ‘1975’ Prophecy and Its Impact among Dutch Jehovah’s Witnesses.“ *Sociological Analysis*, 1989, 50: 23–40) či vydařená rituální interpretace mileniální události (S. J. Palmer, N. Finn. „Coping with Apocalypse in Canada: Experiences of Endtime in La Mission de l’Esprit and The Institute of Applied Metaphysics.“ *Sociological Analysis*, 1992, 53: 397–415; H. Exnerová. „Něco končí, něco začíná: rituální perspektiva ke studiu mileniálního očekávání.“ *Pantheon: religionistický časopis*, 2017, 2: 3–22).

Naopak teorie kognitivní disonance, která je v této knize ovšem pouze zběžně načrtnuta (Festinger ji plně rozvinul až v roce 1957), překonala hranice oboru a zařadila se mezi široce uznávané sociologické teorie. Pozornosti se také dostalo i samotnému předmětu bádání o mileniálních skupinách, jelikož mileniální očekávání je častým rysem nových náboženských hnutí. Postupem času badatelé navrhli různé definice milénialismu a typologie mileniálních očekávání (např. C. Wessinger. „Millennialism With and Without Mayhem.“ Pp. 47–60 in T. Robbins, S. J. Palmer (eds.). *Millenium, Messiahs, and Mayhem*. New York, London: Routledge 1997, *How the Millenium Comes Violently. From Jonestown to Heaven’s Gate*. New York: Seven Bridges Press, 2000), typologie reakcí na mileniální zklamání (např. J. F. Zygmunt. „When Prophecies Fail: A Theoretical Perspective on the Comparative Evidence.“ *American Behavioral Scientist*, 1972, 16: 245–268; J. G. Melton. „Spiritualization and Reaffirmation: What Really Happens When Prophecy Fails.“ *American Studies*, 1985, 26: 17–28; D. V. Barrett. *The*

Fragmentation of a Sect: Schism in the Worldwide Church of God. Oxford: Oxford University Press 2013) či historické i antropologické případové studie (např. J. R. Stone (ed.). *Expecting Armageddon: Essential Readings in Failed Prophecy*. New York: Routledge 2013; C. Wessinger (ed.). *The Oxford Handbook of Millennialism*. Oxford: Oxford University Press 2016). Svou odnož má toto bádání i v Česku, a to především na Karlově univerzitě (D. Biernot et al. *Konec tohoto světa: milenialismus a jeho místo v judaismu, křesťanství a islámu*. Praha: Dingir 2012; Z. Vojtíšek (ed.). *Millennialism: Expecting the End of the World in the Past and Present*. Praha: Dingir 2013, *Apokalypsa, nebo transformace?: mileniální koncepce v minulosti i současnosti*. Praha: Dingir 2014; Z. M. Kostíková. 2012: *Mayský kalendář, transformace vědomí, dva světy a rovnováha*. Praha: Malvern 2011) a Masarykově univerzitě (L. Bělka et al. *Konec světa*. Brno: Masarykova univerzita 2014).

Právě pro výše zmíněný dopad, který tato kniha měla, i diskusi, která ji od vydání doprovází, by českému překladu prospěla rozsáhlejší studie, která by ji zasadila do kontextu. Volba autora doslovu je sice šťastná, ale bohužel prostor pro hlubší sondu do problematiky neposkytuje, což je na škodu celé věci. Redakční rozhodnutí titul knihy přeložit jako „Když se proroctví nesplní“ také vzbuzuje rozpaky, jelikož se záměrně odklání od zavedeného akademického překladu, který se již v českém prostředí ustálil; jinak běžně užívaný překlad „Když selže proroctví“ (D. V. Barrett. „Jak zvládnout zklamání.“ Přeložil Z. Vojtíšek. *Dingir: religionistický časopis o současné náboženské scéně*, 2014, 2 (17): 50–52; P. Remeš. „Když selžou proroctví...“ *Dingir: religionistický časopis o současné náboženské scéně*, 2014, 2 (17): 47–49) také lépe odpovídá anglickému originálu *When Prophecy Fails*. Dalším zvláštním řešením je formátování poznámek pod čarou: místo běžného řazení pomocí číslovek, které využívá i první vydání knihy, se nakladatelství Portál uchýli-

lo k řadě různých symbolů, které se v momentě čtenějších výskytů poznámek pod čarou stávají matoucími.

Přes tyto výtky je překlad této klasiky oboru sociální psychologie chvályhodný počín, který jistě přiláká k četbě nové čtenáře z řad studentů sociologie, religionisti-

ky, psychologie, ale (vzhledem ke svému vydařenému překladu, i vzhledem k čtivosti s minimem teoretických pasáží) i laické veřejnosti.

Helena Dyndová

Katedra filosofie a religionistiky

Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice